

ውግእ እዳርህንጀር - 9 ጥሪ 1962
(5)

መምህር ነጻረአብ አዛዚ

ድሕሪ ውግእ አብናየት (3 ታሕሳስ 1961) ሓምድን ብጾቱን ንወርሒ ዝኣክል ካብቲ ዝጸናተዎም ዝነበረ ሓይሊ ፖሊስ ክኸወሉ ኣሕለፍዎ። ኣብ ዝሓደርዎ ኣይውዕሉን፡ ኣብ ዝወግልዎ ኣይሓድሩን እዮም። ጸላኢ ንምድንጋር ኣርሒቕኞም ይጓዓዙ፡ ብኡ ንብኡ ድማ ናብ ዝነበርዎ ይምለሱ። ንደቡብ ዝኸዱ ተመሲሎም ንሰሜን ይስወሩ። ሓደ ምሽት በመንጎ ሃይኮታን ተሰነይን ጽርግያ ሰንጠቆም ክሓልፉ ከለው፡ ኣለና ንመበሊ ኣብ ፓሎ ተሌፎን ሓኽሮም ብጉጤት ነቲ ስልኪ በታተኹዎ። ኣንፈቶም ንፎርቶ ሸነኸዩ ነይሩ። ሩባ ሓሸንኪት በቲኹም ብፋራ- ባዴን ኣቢሎም መረዊት በጽሑ። ካብኡ ናብ ኣዳል ዝወስድ መንገዲ ሒዞም ኣብ በሪኽ ቦታ ምስ ወጹ እተን ብመንግስቲ ዝተወርሳ ጥሪት ሓምድን ቤተ-ሰቡን ካብ ተሰነይ ንኣቕርዶት ገጸን ብፖሊስ ተኸብኩበን ክኸዳ ረኣዩ። ሽዑ ንሳቶም መደብ ጸላኢ ንምፍሻል ተሃንጠዩ። ሓምድ ግን “ግደፋዎም ይሕለፉ” በሎም። ሓምድ ዘቕረቦ ምክንያት፡ “እንተ ተኩስና ንዑ ሕሙማትና ማርኽራልና ማለትዮ። ከብቲ ሒዝናኸ ክንጓደዩን ዲና ክንጋደል። ንሕና ተቓለስቲ ኢና።

ነተን ከብቲ ብተኹሲ ፋሕ እንተቢልናየን ወይውን እንተወስደናየን፡ ጽባሕ ንግሆ መንግስቲ ‘ጥሪቶም ስለዝወሰድናሎም እንደኣሎም በረኻ ወጺኦም ኢላ ከተጸልምና’ያ። ስምና ከፊኡ ኣብ ክንዲ ተቓለስቲ ሸፋቱ ተባሂልና ክብርና ክሓስርዮ።” ዝብል ነበረ። ጥሪት ሓምድ ድሕሪዚ ኣብ መጀመርታ ለካቲት ብጨረታ ተሓሪጀን ዝተረፉ ኣግማል ድማ ነቕጣታት ፖሊስ ክጥቀሙለን ተዋህባ። ሕን-ሕነ ናይተን ከብቲ ግዳ፡ ካብቲ ዝነበርዎ በሪኽ ቦታ ኣብ እግራ- ኣዳል ናብ ዝነበረ መንገዲ ባቡር ወሪዶም ካልኣይ ግዜ ስልኪ ተሌፎን በተኹ። ካብ ኣዳል ዑብል ምስ ኣተውውን ዝወለደት ትውለድ ኢሎም ኣብ መንጎ ቢሻን ኬሩን ንሳልሳይ ግዜ

ተሌፎን በቲኸም ናብ ኅቦ እዳርህንጀር ደይቦም ተሓብኡ። እዚ ንጸላኢ ዘሻቕል እኳ እንተነበረ ብኣንጻሩ ኣበይ ከባቢ ከምዘለዉ ጭቡጥ ሓበሬታ እዩ ነይሩ። ስለዝኾነ ብኸሉ መኣዝን ኣብ ወፍሪ ዝጸንሑ ውተሃደራት መልእኽቲ ተመሓላሊፉሎም፡ በብዝነበርዎ፡ ኣንፈቶም ናብ ባላግንዳ ኣበሉ'ሞ ግምቶም ልክዕ ኮይኑ፡ ንሓምድ ምስ ጉጅለኡ ኣጽቢቦም ንኸኸብዎ ዕድል ረኸቡ። ሓምድ ገንዘብ ሂቡ ወልፊ ንኸገዝኣሎም ዝለኣኹ ሰብ ተጠርጢሩ ምስ ተታሕዘ፡ ተመሪሚሩ ዘለዉዎ ቦታ ሓበረ። ዕራርቦ ዋርድያ ዝነበረ ሃዳል ሸላል፡ ድምጺ ሰሚዑ ቁሊሕ እንተ በለ፡ ጸላኢ።

ኣኑር ሓጃጅ ትኩርን ተጠራጣራይን ስለ ዝነበረ፡ ሽዓውን ተዛንዩ ስለ ዘይጸንሑ ቀዲሙር እይዎም፡ “መሬት ፖሊስ ተዘሪኣታ” ኢሉ ጨደረ። ሓምድ ከም ኣመሉ ንብጸቱ “እዞም ንርእዮም ዘለና ጥራይ ኣይኮኑን ዝኣትወና ዘለው። ድሕሪት ጥምቱ። ካልእ ሓይሊ ክህሉ ይኸእል'ዩ” በሎም ከይድህለሉ። ኣይደንጎዩን። ከምታ ዝበላ ብድሕሪት እውን ኣተውዎም። ተኸሲ ተጀሚሩ። ሓምድ ክሳራ ከዩጋጠምም ንዩው-ነጀው እናበለ፡ “ፋሕ ኣይትበሉ! ተጠማመቱ! ተሓላለዉ!” ኢሉ ኣዘዘ። ዘረባኡ ምስጢር ሓዘል'ዩ ነይሩ። ፋሕ ኣይትበሉ ማለት ኣንሳሕቡ'ዩ ነይሩ። ሓምድ ኣብ ሓንቲ ንእሽቶ ስንጭሮ ዓሪዱ፡ ንእድሪስ ማሕሙድ ኣኻውሕ ኣብ ዘለዎ ብርኽ ዝበለ ቦታ ድፋዕ ከምዝሕዝ ገበረ። ክልቲኦም ከኣ፡ ብጸቶም ከይተሃስዩ ምእንቲ ከንሳሕቡ ጉልባብ ተኹሲ ጀመሩ። ከምቲ ዝደልይዎውን ቅሩብ ሃዲሞም ተፈንተቱ። ኩጀት ሰጊሮም ንቕጥጥታ ክሃትፉ ኸለዉ፡ ካልኣት ውተሃደራት ኅፍ በሉዎም። ኣኑር ሓጃጅ ቀዲሙ ክልተ ጥይት ስለዝተኮሰ ግን ሰገጥ ስለዝበሉሎም ንዋራ ሰተኹ። በዘን ክልተ ጥይት በዓል ሓምድ ንብጸቶም ብዘይ ገለ ዕንቅፋት ከርክብዎም ዕድል ረኸቡ። ኩሎም እናተሓላለዉ ኸኣ፡ ዕጨ-እምኒ ተጎልቢቦም ሓያለ ተጓዕዙ። ግን ኣይወጹን። ካልኣት ብረት መዚኖም፡ ጥይት ኣብ ዓንቀር ኣሕሊፎም ዓቕብ ዝድይቡ ፖሊስ ዓጊቶምም ፋሕ ብትን ኣተዎም። ቀዲሞም ተኹሲ ዝኸፈቱ እቶም ፖሊስ ነበሩ። ብኡ- ንብኡ ዘይትምሕር ጥይት ዝወቕዓቶ ኢብራሂም መሓመድ ሰኒ ኣየላበወን ኣብኡ ተሰውኡ። ካብ ፖሊስ ድማ ሓደ ሳልሕ ዝበሃል ተቐትለ። ኢብራሂም ምስ ተሰውኡ እናተሓላለኻ ምንስሓብ ተሪፉ ከከም እግርኻ ህድማ ኮነ። ፖሊስ ፍናን ረኸቦም ሓደ ብሓደ ንኸትርፍዎም “ሓዞ! ሓዞ!” እናበሉ ሰዓብዎም። ተመልከተለይ እናበሉ ተኩሱ። ንእድሪስ ማሕሙድ ናብ ሓደ በሪኽ ቦታ ክድይብ ርእዮም ኣነጻጻሮም ካብ ዝተኮሰሉ ጠያይት ሓንቲ ንሕማላ ናይ ተሓንጊጥዎ ዝነበረት ሳንጣ ጠግ ኣበለታ። እድሪስ ነታ ጠያይት ዝነበራ ሳንጣ ኣልዒሉ ዓይኒ የብለይ ስኒ የብለይ ሰንደልደል እናበለ ጉያኡ ቀጸለ። ብሓቦ ፍጥነት ወሲኹ ኣንፈቱ ናብ ሓደ ክሳድ ኣምርሐ።

ኣብቲ ፈለግ ስለዘዳህለሎም ኣይረኣይዎን። ኣብ ሓድጊ-ሰማይ ምስ ወጸ ግን፡ ምሉእ-ብምሉእ ስለዝረኣይዎ ብብሬን ብዙህ ጠያይት ፈነውሉ። ጥይት ዝሃርዎ ንጣራት እምኒ ኣብ ሰውነቱ ተዘርኦ። ሓሓሊፉ ካብ ሰውነቱ ደምኳ እንተወጸ፡ ዝሒሉ ስለ ዝሃረዎ ብዙሕ ኣይተሃስዩን። ሓምድ ንበይኑ ወሰን-ወሰን'ዩ ዘምልጥ ዝነበረ። ንሱውን ካብቲ ከበባ ክወጽእ ግድን ናብ በሪኽደይቡ ቁልቁል ክንቆት ነይርዎ። እቶም ውተሃደራት ርእዮም ጠያይት ነዝሕሉ። ኣይተሳሕተን። ጸጋመይቲ ኢዱ ተሃሪማ ክትሰንፍ ተስመዓቶ። ነታ ቁስሊ በጨርቂ ጀኒኑ ደሙ ክዓግት ኣይከኣለን። ደው ግን ኣይበለን። ከምዝተወግኦ ዝፈለጡ ውተሃደራት፡ “ኣይትተኩስ! ሓዞ! ሓዞ! ንዓ!” እናበሉ ሰዓብዎ። ብረቱ ምሕንጋጥ ጸጊሙዎ ከሎ፡ ብኸንደይ ቃልሲ ንቕድሚኡ ሰጐመ። እቶም ውተሃደራት ንሓምድ እናቐረብዎ ምስ መጽኡ፡ ሽጉጡ ሎጎመ። ዳርጋኣርክብ ከብልዎ፡ ንእድሪስ ስለዝርኣዩ “ተወጊኦ ኣለኹ!” እናበለ ጉልባብ ክገብረሉ ኣመልከተሉ። እድሪስ ሰምቢዱ ክመጸ ክብል፡ ኣብ ህጉም ወደቐ። ኣይተሃስዩን። እኳ ደኣ እታ ምዳቕ ኣይከፍኣቶን። ብሳላኣ ድሒኑ። ኣብኡ ኸሎ ኣካላቱ ኣመቻቹኡ፡ ንወያ

ህጉም ከም ድፋዕ ተጠቂሙ ብረት አቕኒዎ፡ ነቲ ከርክቦም ዝነበረ ወተሃደር ጉንዲ እዝኑ ዘበጠ።ዓዕ እናበለ ንድሕት ፍንክል በለ። ብድሕሪዚ ወተሃደራት ናህሮም ነክዮም፡ “ረኽብዎ! ረኽብዎ!” እናተበሃላ ንብጻዮም

ክረድኡ ጎዮዩ። ጸሓይ ዓሪባ መሬት ጽልግልግ ስለዝበለ ድማ፡ ከውሊ ኮይኑዎም ኣምለጡ። ሓምድ፡ ንእድሪስ ማሕሙድን ኣብ ከባቢኡ ንዝጸንሐ ኣድም ኣቡሓሊማን “ታሕቲ ወሪድኩም ተጸበዩኒ”ኢሉዎም እናተቐንዘወ ክሳለ ጀመረ። እንተኾነ፡ ንሳቶም ቅሩብ ውርድ ኢሎም፡ ከዕቁቦም ኣብ ዝኸእል ደናጉላ ኮፍ ኢሎም ክጸበይዎ ኸለዉ፡ ሓምድመንገዲ ስሒቱ ሓሊፍዎም ወረደ። ናብ ሓደ ዝተሓጸረ ግራት ድማ ኣተወ። ኣብኡ ከማል ዝበሃል ወዲ ኣልገዴን ገባር፡ ኣብ ዓውዲ እኸሊ ክሻቕጥ ጸንሐ። ከማል ምስ ስድራ- ቤቱዩ ነይሩ። ንሓምድ ተሃሪሙ ምስ ረኣዮ ኣዝዩ ደንገጸ። ብኡ-ንብኡ ጤል ሓሪዮ፡ ማይ ብደልሚ መሊኡ ንሓምድ ኣብ ኣድጊ ኣወጢሑ፡ ሰብ ከይረኣዮ ብለይቲ ናብ ጎቦ ኣሊት ቡልቱብያይ ሒዝዎ ደየበ። ንኣርባዕተ መዓልቲ ከኣ ቍሰሉ እናሓከመ ተኸናኸኖ።

ምእታው ኤርትራውያን ወተሃደራት ሱዳን ንሜዳመጋቢት 1962

ድሕሪ ውግእ ኣዳርህንጀር “ሓምድ መዓንጣኡ ተዘልዚሉ፡ ኣነ ኣልዒለዮ፡ ኣነ ተሸኪመ ኣውጺአዮ” ዝብል ዝተጋነነ ወረ ክናፈስ ጀመረ፡ ነዚ ዝሰምዑ ኤርትራውያን ወተሃደራት ሱዳን፡ መውጋእቱ ከቢድን ዘይምሕርን ስለዝመሰሎም፡ ኣፈርክቡ ከም ዝተባህሉ፡ መሓመድ እድሪስ ሓጅ፡ ኣቡ ጥያራ፡ ዑመር ዳምርን መሓመድ ኣደም ገሲርን ብተብተብ ተበጊሶም፡ ድሕሪ ብዙሕ ኮለል ድቡክ ኣልገዴን በጽሑ። ኣይከምቲ ዝፈርህዎን። ኣብ ጸጋመይቲ ኢዳዮ ተሃሪሙ። እታ ሕንጥል ሕንጥሊቶን ቀሌቤቶን ደኸን ብዙሕ ዘይንቀሳቐሳ ነይረንምበር፡ ቁስሉ ቀምሪሩ ነበረ። ሓኪም (ገሲር) መድሃኒት ሂቡ፡ ደራሪዙ ሓከሞ። ሓምድ እዞም ወተሃደራት ክመጽዎ ከለው፡ ሰብ ኣይነበሮ ብረት ኣይነበሮ።

ቍሰሉ ዝሕክሞን ብረቱ ጸይርሉን ዝነበረ ግንድፍል'ውን፡ ኣመት ወሰኽ ዕጥቂ ኸገብር ከሰላ ከይዱ ነበረ። ምስ እድሪስ ማሕሙድን ኣድም ኣቡሓሊማን ጥራይዮ ተሪፉ ጸኒሕዎም። ሽዑ እቶም ብሓባር ዝኸድዎ ኣብኡ ከለዉ ክጋደሉ ከምዝደልዩ ሓበርዎ። ሓምድ ግን፡ ንሸዓ መዓልቲ እውን ክውዕሉን ክሓድሩን ኣይደለዩን። ክምለሱ መኸሮም። መሓመድ እድሪስ ሓጅ፡ “ኣንሳብ ስለ ዝወጸእና፡ ሎሚ ኣይንምለስ ጽባሕ ኣይንምለስ፡ ንዓኻ ዝረኽበት ትርከበና” ኢሉ ዕጭ ሓንፈፈ። ሓምድ ግን ‘ኣይፋልኩምን ንሰኻትኩም ዕሉማት ስለ ኸንኩም ዕጥቂዩ ዘድልዩኩም። ብረት ምስ ረኽብና ኸኣ መጸእኩም ትቃለሱ።

ሕጂ ጥራይ-ኢድኩም ምሳና ኣይትኸዱን” ኢሉ ስለዝቐበጸም ንከሰላ ተመልሱ። ግንድፍል ካብ ሓምድ ኣመት ዕጥቂ ክገብር ከሰላ ምስ ተመልሰ ህዝቢ ዘዋጽኦ ገንዘብ ስለ ዝጸንሐ ብረት ክዕድግ ክሳብ ገላባት ዶብ ኢትዮጵያን ሱዳንን ተጓዒዙ ነይሩ። ግን ኣይረኸበን። ካብቶም ካብ ቃልሲ ሃዲሞም ዝኸዱ ፊቲሹ፡ ሓደ ኣብ ገዳርፍ ሓደ ድማ ኣብ ኣሮማ ስለዝረኸበ ግን፡ ብረት ኣበይ ከምዝቐመጥዎ ከርእይዎ ኣእሚኑ ሒዝዎም ንኤርትራ ብምምላስ ሰለስተ ብረት ኣብ ስቱር ቦታ ብምቕማጥ ከም እንደገና ከሰላ ተመልሱ። ካብቶም ናብ ቃልሲ ክጸንቡ ድሉዎት ዝነበሩ ኣባላት ሰራዊት ሱዳን ነበር፡ ኩንትራቶም ጨረሾም ተፋንዮም፡ ሜዳ ንምውጻእ መዓልቲ ምብታኽ ጥራይ ዝተረፎም ነበሩ። እዚኣቶም ንግንድፍል ምስ ረኽብዎ ካብ እግሩ ስድሪውን ትኹን ከምዘይትርፉ ሓበርዎ። ግንድፍል ግን ብዘይ ፍቓድ ሓምድ ሜዳ ከእትዎም ኣይደለዩን። “ክሳብ መልሲ ዘምጸኣልኩም ተጸበዩኒ” ኢሉዎም ድማ፡ ጉዳይ

ምንዳይ ዕጥቂ አወንዚፉ ሜዳ አተወ። ኩነታቶም ገለጸሉ። ሓምድ ግን ብዝሕን ዓይነትን ብረት ከይሓዝካ ሰብ ምብዛሕ ትርፉ ክሳራ እዩ ኢሉ፡ ነቲ ሓሳብ አይተቐበሎን። ክሳብ ብረት ዝተአኻኸብ “ጽንሑ” ዝብል መልእኽቲ ድማ ብግንድፍል ለአኸሎም። ኤርትራውያን ወተሃደራት ሱዳን፡ ሓምድ ብረታዊ ቃልሲ ቅድሚ ምጅማሩ ዝነበሮም ስምምዕ “ኩንትራቱ ዝወድአ - ኣብቲ ግዜቲ ጥሮታ ክሳብ ትወጽእ ኩንትራት ኣብ ሰለስተ ዓመት ዝሕደስ ነይሩ - ናብ ቃልሲ ይጸንበር” ዝብል ውሳኔ ከተግብሩ ቆሪጾም ነበሩ። ኩሉ ናይ ሰለስተ ዓመት ኩንትራቱ ዝወድአ ኣብ ክንዲ ዘሓድስ ኣቋሪጹ ናብ ገድሊ ክጸንበር ድማ ዘድሊ ምድላዎት ኣጸፊፎም እዮም። ንሱዳን ከም ደጀን ስለዝሓሰቡዎ፡ ቅድሚ ኩንትራት ምውጻእ ናብ ሜዳ ምጽንባር ምስ መንግስቲ ሱዳን ኣብ ግጭት ከዩእትዎም ኣይመረጽዎን።

መብዛሕትአም 16-17 ዓመታት ዘገልገሉ ስለዝነበሩ ጉዳይ ጥሮታ ብፍቓዶም ተሓሲሞም እዮም። ጉዳይ ሓዳሮም ብዝምልከት እውን ‘ድሕሪ ደጊም ክንሰዋእ ስለዝኾንና ነንስትና ንፍትሓዮን’ ዝብል ሓሳብ ኣምጺኦም ነይሩዎም። ‘አይፋል ምስ ሞትና ክፍትሓ እንድየን’ ብምባል ግን፡ ኪዳን ምውራድ ዝብል ሓሳብ ብብዝሒ ድምጺ ኣውደቐዎ። ዳሕራይ ግን ስልማት ኣንስቶም እናሸጡ ጥይት ዝዓደጉ፡ ክሳብ ኣባይቶም ዝሸጡውን ነበሩ። ንግንድፍል፡ “ግድን ክንኣቱ ኣለና፡ ሓምድ ክውጋእ ዝኸኣለ ጎር ስለዝሰኣነዮ፡ ሕጂውን ከይከድና ስቕ እንተ ኢልና ሰብኣይ ጸገማት ክደራረቡዮ። እቶም ምስኡ ዘለዉ ባይኖም ከድሕንዎ ስለዘይኮኑ ክንኣቱኢና። ስለዚ ኣብዘን ሰለስተ መዓልታት መልሲ እንተዘይሂብካና ባዕልና ክንኣቱ ከምዝኾንና ክትፈልጥ ኣለካ” ኢሎም ምስ ኣዋጠሩዎ፡ ቁርጹ ንኸፍልጦም ከም እንደገና ናብ ሓምድ ለኣኹዎ። ሓምድ፡ ድሕሪዚ ክታረኽም ኣይደለየን። ድሌቶም ንኸማላእ ሕራይ በለ። በዚ ድማ ግንድፍል ኣብ መጋቢት 1962 መሪሕዎም ሜዳ አተወ። ንሳቶም ኣደም መሓመድ ሓምድ - ግንድፍል ብሰንኪ ስንክልና ኣቐዲሙ ጥሮታ ወጺኡ ኣብ መንጎ ሓምድን ከሰላን ቀለቤት ኮይኑ ዘገልግል ዝነበረ፡ መሓመድ እድሪስ ሓጅ (ድሓር ምክትል ሓምድ ዝኾነ)፡ መሓመድ ዑመር ዓብደላ (ኣቡ ጥያራ)፡ ዑመር ዳምር፡ ዑመር ሓምድ እዛዝ፡ መሓመድ እድሪስ ኣቡርጂላ፡ ጅምዕ ኣደም፡ ኢብራሂም ባህዱራይ፡ ዑስማን ኣቡ ሸንብን ነበሩ። ሓደ ዓይነት ዩኒፎርም ሊቢሶም ንሓምድውን ግርማ ዘልብሶ ማዕቀኑ ዝኾነ ወተሃደራዊ ክዳን ሒዞም ድማ፡ ኣብ ኣቡ-ሓሸላ ሸኩል ምስ ሓምድ ተራኸቡ። እዞም ወተሃደራት ነበር ናብ ሓምድ ምስ ተጸንበሩ፡ ገድሊ ኤርትራ ንመጀመርታ ጊዜ ካብ ሓደ እኩብ ጉጅለ፡ ናብ መሳርዕ ተኸፋፈለ። ኩሎም መራሕቲ መሳርዕ ካብቶም ምኩራት ወተሃደራት ሱዳን ኮኑ። እዞም ወተሃደራዊ ስነፍልጠት ዝመልኩ ተጋደልቲ፡ ምስ ሓምድ ዝጸንሑዎም ወተሃደራዊ ታዕሊም ክህብዎም ጀመሩ። ይኹንምበር ኣብ ሱዳን ስለዝነበሩ፡ ብዛዕባ ኩነታት ጸላኢን ሓፈሻዊ ኩነታት ሜዳን ኣፍልጦ ይጎድሎም ነበረ። ከም ኣብ ስሩዕ ሰራዊት ዘለዉ፡ ነተን ምስኦም ዝነበሩ ብረታት ክፍትኑዎንን ጨመተ ተኹሲ ክገበሩን ይደልዩ ነበሩ። ንሓምድ ለይቲን መዓልቲን ‘ጨመተ ተኹሲ (ደርበንናር) ክንገብር ኣለና’ እናበሉ ድቃስ ከልእዎ። ደርበንናር ግን፡ ነቶም ኣብ ዝወግልዎ ዘይሓድሩ ብኹሉ ሸነኻት ዝህደኑ ዝነበሩ ጉጅለ ሓምድ እድሪስ ዓዋተ፡ ነፍስኻ ንሞት ከም ምፍራድ ነበረ።